

Válka, Josef

[Polišenský, Josef. Třicetiletá válka a evropské krize 17. století]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1972, vol. 20-21, iss. C18-19, pp. 232-235

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102065>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

světlované dvorským karierismem. Obě „strany“ vytvářely intenzivní celoevropské kontakty a prožívaly osudy svých souvěrců v nejrůznějších zemích jako osudy své. Přestup Jindřicha IV. byl pro mezinárodní i český protestantismus velkou ranou a Stanislav Pavlovský píše Karlu st. z Žerotína škodolibý dotaz, zda je pravda, že se do lůna katolické církve vrátil i staříčský Theodor Beza. Konfesionelní vazby v této době převrstvují staré vazby zemské politiky. Sjednocení nastává ovšem proti nepříteli všeho křesťanstva, Turku. Moravští evangelici neuvažují ještě o pomoci této síly proti katolíkům a bojují statečně na turecké frontě. Turecká otázka v devadesátých letech určuje jasně moravskou veřejnou činnost. Země má z Turků oprávněné obavy a dělá vše možné pro ochranu a společnou protitureckou akci. Opět z dokumentů jasně vidíme, jak nad celým moravským politickým, náboženským a kulturním životem dominuje postava Karla st. z Žerotína. Dosud neznámé listy jsou cenným doplňkem k jeho životopisu. Dokumentují například konec jeho „francouzského snu“, který není stále dostatečně objasněn. Měl mezi francouzskou šlechtou stále mnoho přátel a nezavrhl zcela ani konvertitu Jindřicha IV.; význam jeho toleranční politiky se začíná chápat. Žerotín je však tvrdým kritikem jeho lehkých mravů a francouzského dvora. Každá oblast historického života konce 16. a poč. 17. století je zde prostě jiným způsobem zachycena.

I když F. Hrubý dokumenty vyhledal a částečně připravil k edici, spočívala tíha pracovního dokončení a příprav do tisku na L. Urbánkové-Hrubé. Věnovala edici mnoho úsilí a dovedla ji na vysokou úroveň uplatněním své znalosti materiálu a problematiky doby. Její úvod je další cennou studií, zaměřenou ke konkrétním osobnostem a k věcné analýze uveřejněných dokumentů. Ponechala, jak bylo řečeno, původní rozdělení Fr. Hrubého do tematických a osobních okruhů, ale pořídila chronologické a osobní rejstříky, které umožňují rychlou orientaci. Regesta jsou přesná a úměrná významu a rozsahu listů. Zvláštní pozornost zasluhují velmi pečlivě vypracované poznámky, které nás seznamují s důležitými daty a údaji o desítkách osobností, vystupujících v korespondenci. Jde o údaje, které plní funkci malého biografického slovníku a je škoda, že nebyly jako slovník k edici připojeny. Redakce Spisů zajistila této cenné a zdařilé publikaci důstojnou a vkusnou grafickou úpravu.

J. Válka

Josef Polišíenský, *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*, Praha, Svoboda 1971.

Referát o Polišíenského knize nelze začít jinak než konstatováním, že jde mimo jiné o velmi krásnou četbu, určenou nejen historikům, ale všem zájemcům o dějiny. Není to ovšem vůbec kniha „populární“ a tím méně příručka — je to neobyčejně úspěšný pokus o syntetické a problémové zpracování první poloviny 17. století pro potřebu moderního vzdělaného člověka. Je to práce hluboce a u t o r s k á; jeden z největších znalců evropské a světové historie raného novověku zde podává bilanci své dlouholeté badatelské práce, neuvěřitelné znalosti materiálu, archivů, ale zejména zemí, lidí a myšlenek 17. stol. a svého neustálého přemýšlení o problematice své doby, o metodách výzkumu i zpracování, bilanci svého úsilí pochopit a vysvětlit dějiny v celé jejich rozporné totalitě, vytvářející epochu a epopej.

Polišíenský spojuje, jak již mnohokrát prokázal, erudici badatelskou s erudicí literární. Dostat na 250 stránek textu tak ohromný rozsah látky a takovou sumu „informací“, a zachovat přitom plynulou a v nejlepší slova smyslu narativní formu výkladu, je samo o sobě uměním. Nejvíce však musíme obdivovat schopnost uchovat při tomto úsporném výkladu naprostou srozumitelnost textu i pro nespecialistu a přitom psát prakticky téměř stále o novém, udržet rovnováhu mezi nutným elementárním vysvětlením základních faktů a přitom zapracovat do výkladu problematiku řešenou stovkami rozsáhlých monografií. O Valdštejnovi je zde např. jen několik stránek, ale je na nich obsažena celá valdštejnská problematika a jasný a nový autorův vlastní názor. To je příklad syntetického umění a praktický příspěvek k jednomu z největších problémů historiografie, k problému syntézy.

Ukazuje se stále jasněji, že problem syntézy nevyřeší početné badatelské kolektivy, kde každý přispívá k celkovému obrazu doby svou dílčí troškou. Vznikají tak nanejvýš práce v tradicích pozitivistické additivní metody. Syntéza v duchu historického materialismu, to jest syntéza, která ukáže celou dialektiku historického života, musí být

dílem jednoho mozku, který postihne souvislosti jednotlivých sfér života nejen analýzou, ale i vědeckou intuicí a imaginací. Nechci tvrdit, že Polišínského kniha je vyčerpávající syntézou evropských dějin první poloviny 17. století. Autorův zájem je pochopitelně koncentrován k té oblasti historie, které věnoval nejvíce badatelské pozornosti a kde jsou jeho znalosti suverenní, to jest k politickým dějinám. Ty jsou osou výkladu a zabírají nejvíce místa. Ale není to naprosto tradiční politické dějepisectví, vyčerpávající se v únavném sledování diplomatických jednání opisováním diplomatické korespondence a konferenčních protokolů. Politika je Polišínskému koncentrací společenských a ekonomických zájmů, dramatem třídních rozporů, ale i sjednocovatelem dějinného procesu. Myslím, že Polišínský ukazuje cestu ze slepé uličky sociálněekonomického omezeného odbornictví, které nehrozí jen ekonomismem, ale přímou likvidací mnoha důležitých stránek historického života.

Každý syntetik stojí před problémem, jak vyložit dějiny konkrétně. Syntéza se může změnit i při nejlépeším úsilí v naprostou abstrakci. Jak demonstrovat obecně-historické procesy a zákonitosti a zachovat při tom kolorit doby, to jest teritoriální zvláštnosti a zejména konkrétní lidi? Zdá se, že Polišínský našel cestu, která toto dilema řeší: každá kapitola, zahrnující určitý časový úsek, sleduje paralelně Evropu, české země a Zlínsko. Je to zcela nový pokus spojit organicky výklad evropských dějin, národních dějin a dějin teritoriálního „mikrokosmu“. Všechny tyto tři roviny zde vystupují jako rovnocenné objekty výkladu, ale nikoliv jako objekty izolované — nelze je číst samostatně, vyplývají jedna z druhé. Je to téměř ideální cesta, jak přizpůsobit dialektiku výkladu dialektice historického procesu při zachování naproste historické konkrétnosti. Je zde nalezena lidská dimenze dějin: zlínský řemeslník a valašský pastevec prožívají dějiny nejen svého městečka, ale i dějiny své země a své doby, které spoluvytváří a jsou jimi determinovány. Polišínskému se podařilo realizovat mnoho složitých teoretických postulátů historiografie. Uvedl např. do svého výkladu zlínský „mikrokosmos“ ne jako „typ“, jak se o to pokoušely některé starší lokální monografie, ale jako dialektickou součást „makrokosmu“ Evropy.

O způsobu, jakým je tato kniha napsána by se dalo dlouho uvažovat, ale obrátme se k obsahu, přičemž se pokusíme ukázat je na některé koncepční problémy, týkající se českých dějin.

V pasážích o Evropě využívá Polišínský všech velkých výzkumů, které se v posledních letech prováděly na Západě i v socialistických zemích a seznamuje naše publikum s jejich výsledky, zejména s koncepcemi třicetileté války a sedmnáctého století, k nimž se dospělo nebo o kterých se diskutuje. Třicetiletou válku chápe nejen jako velký konflikt mocenský, ale jako konflikt dvou rozdílných světů: světa spějícího ke kapitalismu v čele s Nizozemím a světa feudálního, reprezentovaného španělskými a rakouskými Habsburky. V této rovině se setkáváme se všemi důležitými problémy politiky první poloviny 17. století, to jest s těmi problémy, které mocenský boj určovaly nebo ve kterých se zauzloval a se všemi osobnostmi, které evropskou politiku této doby vytvářely. V charakteristice státníka a ve vystižení jejich cílů je nejvíce patrné Polišínského umění zkratky, umožněné velkým rozhledem po politickém a vojenském dění. Jen tak se neutopí čtenář v chaosu událostí a má stále možnost sledovat hlavní vývojové linie tohoto velkého konfliktu.

Česká otázka je sledována systematicky od doby, kdy byly Čechy krystalizačním bodem evropského dění v českém povstání až k jejich smutnému konci, kdy se staly devastovanou a ode všech možných spojenců opuštěnou provincií, vyřazenou z politického života. Celková koncepce české otázky během třicetileté války je u Polišínského vysloveně tragická a je přímou i nepřímou polemikou proti všem pokusům minulosti relativizovat bělohorskou tragédii. Přitom však autor nesvaluje vinu na neschopnost vůdců povstání a neochotu předbělohorské společnosti přinést oběti pro „všec národa a vlasti“. Polišínský nevnaší do posuzování lidí 16.–17. století moderní kritéria a je stále důsledně historický a věcný. Bělohorská katastrofa je mu výsledkem skutečné konstelace evropských sil — v její době byla převaha na straně Habsburků. Pokud je někdo vinen je to spíše neschopná falcká politika a machinace monarchistických sil protihabsburských zemí. Čeští stavové, vůdcové povstání a celé politické a vojenské úsilí země je na výši doby a zasluhuje uznání.

Rehabilitace českého povstání je podložena nejen spravedlivým oceněním činnosti stavovské opozice, ale i zařazením povstání do evropského politického kontextu, kde náleží jasně k progresivním hnutím své doby. A pak je zde i nový pohled na společenskou strukturu předbělohorských Čech, který s tímto zařazením úzce souvisí.

Polišenský oceňuje předbělohorskou společnost velmi pozitivně. Na rozdíl od některých svých starších prací nezdůrazňuje tentokrát příliš „kapitalistické tendence“, respektive projevy původní akumulace kapitálu a přímé vazby českých zemí na raně-buržoazní Evropu. Vychází ze skutečnosti, že společenská struktura předbělohorských Čech je feudální, že šlechta a velkostatek ovládají situaci a že v rámci velkostatku se prosazuje robotní tendence. Oceňuje však pozitivně celý systém předbělohorských společenských vztahů, založený na respektování zákonných pravidel veřejného života i mnoha poddanských práv. Během třicetileté války se tento systém zhroutil a tím i progresivní rysy, které v něm byly obsaženy (například ekonomická aktivita drobného statku, rozkvět poddanských městeček, zavedení úvěrové hospodářství, poměrně výhodná situace poddáných). Vítězstvím habsburského absolutismu se neprosadil historický pokrok, ale nastal všestranný sociální a politický úpadek.

Do této koncepce je také pozoruhodně začleněna valdštejská otázka. Valdštejn je sledován opět jednak v souvislostech evropské politiky, jednak v souvislostech českých dějin. Polišenský se nesnaží udělat z Valdštejna ani romantického, ani národního hrdinu, ani inkarnaci ďábelských vlastností, ale přesto jeho obraz nepostrádá pozitivních rysů, vyrůstajících ovšem z katastrofální dobové situace. Valdštejn je podle Polišenského na svých státech reprezentantem onoho starého předbělohorského systému, který se definitivně hrouť až Valdštejnovým pádem. Pozoruhodné a příznačné je i to, že v posledním období Valdštejnova života se k němu upíraly naděje protihabsburských sil v zemi. Jeho pád nebyl jen dílem intrik a závisť jeho soupeřů ale i výsledkem panovníkovy obavy, že narušuje jeho absolutistické tendence. Tak by bylo vysvětleno nejhlubší pozadí jeho pádu. Valdštejská problematika tedy dostává nové impulsy — je zřejmé, že nelze odčinit Valdštejnovu „vinu“ na pobělohorské katastrofě českých zemí a Polišenský to nečiní. Upozorňuje ovšem na to, že v něm vyrůstá obrovská a samostatná politická mocnost, která pochopitelně vytváří vlastní politické koncepce, které byly zcela odlišné jak od předbělohorského stavovství, tak od pobělohorského habsburského absolutismu, spojeného s „refeudalizací“.

Jihovýchodní Morava a zlínský mikrokosmos je Polišenskému příkladem jak ukázat osudy prostého člověka v theatru mundi 17. století. Osudy malého města a několika vesnic řeknou daleko více než chladné statistiky, které ostatně ani nelze přesně sestavit. Volba jihovýchodní Moravy pro tento účel není náhodná: autor se tímto teritoriím dlouho zabývá a má k němu lidský vztah a je to území historicky nesmírně zajímavé, ležící na teritoriální křižovatce evropské politiky. A pak jsou zde valašská povstání, jedinečný případ spojení sociálních a politických bojů venkovského obyvatelstva. Zlínsko bohužel neoplývá prameny, ale přece jen je jich dostatek, aby z pera zkušeného historika vyšel obraz teritoria, jeho populačního vývoje, hospodářství, osudů lidí a majitelů panství. Polišenský zde přináší i kus vlastivědné práce a ukazuje na její možnosti.

Upozornil jsem jen na některé rysy metody a koncepce Polišenského práce, která je mezníkem ve studiu třicetileté války a české otázky, práce, se kterou se bude muset s velkým užitektem vyrovnat každý badatel o této době. Nemůžeme referovat o všem, co nového tato kniha přináší. Je zde nesmírně mnoho podnětů, které bude nutno rozpracovat, mnoho hypotéz a nápadů, které další studium buď potvrdí nebo vyvrátí. Polišenský pečlivě sleduje historickou produkci a využívá všech výsledků, použitelných pro celkový obraz a koncepci doby. Pro české dějiny je tato kniha katalogem vyřešených i otevřených problémů, zastavením na cestě celého oboru ranně-novodobých dějin. Ukazuje se, že obraz 17. století není stále zejména v oblasti sociálních struktur dostatečně konkrétní a že bude třeba zpracovat ještě mnoho „Zlínů“. Ekonomika, společnost, populace studované cestou mikroanalýzy, to je zřejmě cesta k hlubšímu poznání této doby, cesta, která také objasní onen pojem „krize“, který je v titulu knihy, ale který stále není dostatečně vysvětlen. Myslím, že pojem krize 17. století je příliš široký. Neexistují „krize dějin“ — dějiny samy jsou krizové. Existují pouze krize jistých konkrétních společností, politik, státních útvarů, myšlenkových útvarů apod. Krize jsou v dějinách obsaženy a neměli bychom je dějinám nadřazovat, byť i v titulu práce.

Polišenský koncentroval svůj výklad k mocenským zápasům, ke společenským a hospodářským zápasům, k třídním bojům. K úplnosti syntézy však chybí některé důležité oblasti historického života. I když „inter arma silent musae“, žila první polovina 17. století bohatým intelektuálním životem, ze kterého pronikají do Polišen-

ského líčení jen některé ohlasy, spojené většinou přímo s politikou. Složitě peripetie zde prožívala kultura a musíme litovat, že autor nevčlenil do svého výkladu problematiku manýrismu a ranného baroka, která se například při valdštejské otázce nebo při Komenském přímo vnučuje. Drobné omyly v několika jménech a titulech knih v bibliografii jsou zcela nepodstatné.

Dostalo se nám knihy, která je po všech stránkách událostí naší i evropské historiografie a která je podle mého názoru vyvrcholením dosavadní autorovy práce o 17. století.

J. Válka

Norman Hampson: *The First European Revolution 1776–1815*. Thames and Hudson, Londýn 1969, s. 215.

Norman Hampson vydal svou zajímavou knihu o „První evropské revoluci“ v rámci edice „Knihovna evropské civilizace“, kterou vydává londýnské nakladatelství Thames and Hudson a jejímž editorem je známý historik Geoffrey Barraclough. Alespoň tolik je snad zapotřebí říci a Hampsonově knize úvodem, která – jako všechny ostatní, dosud vydané svazky edice – má splnit především jeden základní úkol: být originálním příspěvkem k pochopení evropských dějin. To je ovšem úkol nepochybně nesmírně těžký, uvážíme-li, že autor je pochopitelně vázán výsledky celé dosavadní historické literatury, před nimiž nemůže ze zřejmých důvodů zavírat oči a že je vůbec velice obtížné dosáhnout nového pohledu zejména na ty historické skutečnosti a dějinná údobí, jež se po generace těší zvýšenému zájmu historické vědy i publicistiky. Éra velké Francouzské revoluce nepochybně patří mezi taková údobí a události, v jejichž detailním poznání dnes nelze očekávat žádné vskutku významné či netušené objevy; pouze novost pojetí nebo interpretace může odhalit dosud neznámé nebo nedostatečně objasněné rysy, eventuálně může přispět k ostřejšímu nebo vyhocnějšímu pochopení některé složky popisovaného historického údobí či jevu.

Tázeme-li se nyní v čem spočívá novost Hampsonova přístupu k onomu téměř čtyřicetiletému údobí, které označuje jako první evropskou revoluci, pak musíme připustit, že je dána především autorovou odvahou zabývat se znovu nadstavbovými rysy, jmenovitě filosofickými, politickými a ideologickými projevy této doby; to znamená, že se vrátil k myšlenkovým a psychickým postojům lidí doby, aniž by ovšem pustil zcela ze zřetele společenskou stránku sledované skutečnosti. Ve své interpretaci ji však vymezuje pouze malý prostor a je třeba rovnou říci, že nikoli ke škodě věci: není totiž na závalu, uvědomíme-li si pro jednou, že hnutí „třetího stavu“, které ve Francii vede k revoluci, pádu monarchie, kulminuje jakobínským terorem, přechází ve vládu direktoria, napoleonské císařství, v jehož vojenské porážce posléze nalézá spolu s politickou restaurací svůj zdánlivý konec, vychází v myšlenkové sféře konec konců z osvícenství, aby dospělo k jeho pravému protikladu – romantismu. Mezi těmito dvěma póly načrtává Hampson svůj obraz první evropské revoluce; není třeba zdůrazňovat, že je naprosto přesný, pokud jde o hlavní a známé epizody historického průběhu Francouzské revoluce, jejího začátku i konce. Celkem v pěti kapitolách knihy rozebírá Hampson bystrým a inteligentním způsobem, jehož jasný a kultivovaný styl jen zdůrazňuje autorovo příbuzenství s nejlepšími tradicemi britské historické školy, nejprve intelektuální klima Evropy před Francouzskou revolucí, politický a společenský stav jednotlivých evropských zemí. Vycházeje z tohoto základu analyzuje Francouzskou revoluci a jí podnícenou evropskou (mohli bychom říci celoevropskou) reakci, jejímuž vítězství je věnována kapitola poslední, zatímco asi třicet stran předposlední kapitoly pojednává o císařské Francii Napoleona I., jehož vláda, nikoli nemístně, je autorem charakterizována jako „indiánské léto osvícenského despotismu“.

V duchu autorova celkového přístupu je koncipován vlastní závěr knihy, kterého si všimneme blíže, neboť nejlépe shrnuje autorův názor na epochu „první evropské revoluce“. Podle Hampsona není pro celé období charakteristická – jako převládající rys – žádná významná ekonomická nebo společenská změna v materiálním slova smyslu. Rovněž politický stav se ve střední a východní Evropě neliší radikálně v roce 1815 od stavu zhruba o čtyřicet let dříve. Jsou to však postoje lidí, které se změnilo více než instituce. Revoluce a její rozepětí do značné části Evropy, způsobené Napoleonem a jeho válkami, zlomilo kontinuitu tradice, na níž se muselo tedy buď pře-